

**„ДА ЧИСТИШ РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА, ЗНАЧИ ДА ЧИСТИШ НУЖНИЦИ И
ДА ЗАВИСИШ ОТ ПОЛИЦИЈАТА“**

Павел ФИЛИПОВ, Дмитро ГЕРГИНОВ

Югозападен университет „Неофит Рилски“, България
E-mail: p_filip@abv.bg; dimagerginov@abv.bg

**"CLEANING RUSSIAN LITERATURE MEANS CLEANING TOILETS AND DEPENDING
ON THE POLICE"**

Pavel FILIPOV, Dmitro GERGINOV

South-West University "Neofit Rilski", Bulgaria
E-mail: p_filip@abv.bg; dimagerginov@abv.bg

ABSTRACT: The period of realism in Russian literature, the 19th century, is very turbulent for the country. Russia participated in many wars, from the Napoleonic wars to the Russo-Turkish one at the end of the century. The internal political climate was also unfavorable as part of the nobility and military were eager for a change in the ways of ruling the country and abolishment of serfdom. This led to the Decembrist revolt. Although the revolt was suppressed, it is considered to have contributed to the subsequent partial abolishment of serfdom in the second half of the century.

Such was the highly charged atmosphere in which the 19th century Russian poets and writers created their works. However, all the problems that oppressed the country - political, social and spiritual - seemed to enhance the development of Russian literature. The authors were severely punished by the official censorship and the emperor himself. Literary figures like Pushkin, Lermontov and Dostoyevsky were persecuted, ostracized, imprisoned and their books were banned. Pushkin and Lermontov were killed in a duel, and the authority did not seem to regret that. Herzen was forced to leave Russia. Dostoyevsky was initially sentenced to death and consequently served four years of hard labor. Chernyshevsky was ostracized for twenty-two years.

However, despite the extremely strict censorship imposed by the court, the Russian literature of this period achieved great progress and received international acclaim because of its brilliant authors.

KEYWORDS: censorship, pressure, influence, Russian literature, prohibition, Decembrist revolt, ostracized

Известно е, че през XIX век руската литература се утвърждава на световната сцена, развива се в обществено и в културно отношение, като това се осъществява в една много сложна обстановка от гледна точка на политическото и икономическото състояние на страната. На Запад монархиите започват постепенно да изчезват и да губят опора благодарение на Френската революция, забелязва се голямо развитие и промяна у тези държави, те се преобразуват в републики и поемат един нов път на развитие. Русия, от своя страна, продължава да бъде монархия и да държи здраво юздите на своето самодържавие. През това столетие страната се управлява от шестима императори – Павел I, Александър I, Николай I, Александър II, Александър III и Николай II, и у никой от тях не се забелязва желание за голяма промяна.

Не така мислят част от дворяните и военните, които са движещата сила на Руската империя. Това са участници в Отечествената война от 1812 г., хора с образование, които са били на Запад и са видели устройството на тамошните държави. Те искат да пренесат този начин на управление и на руска почва, като тези техни намерения логично водят до събитията от декември 1825 г. Декабристкото въстание е политически акт, който цели да се ограничи царската власт и да премахне крепостничеството. За него Херцен казва:

Всички ние бяхме твърде млади, за да вземем участие във въстанието от 14 декември. Пробудени от този велик ден, ние видяхме само смъртни присъди и изгнания. Принудени да мълчим, съдържайки сълзите си, ние се научихме да се съсредоточаваме в себе си, да скриваме мислите си – и какви мисли. Това не бяха вече идеи на просветения либерализъм, идеи на прогреса, това бяха съмнения, отрицания, злобни мисли. (Метева, 1961, с. 6).

Но проблемите, пред които се изправя Русия, политическата, емоционалната, социалната криза, сякаш катализират развитието на литературата. В подобна среда тази литература е натоварена с жизненоважни идеологически послания, тя непрекъснато задава въпроси за пътя на развитие на държавата, интересува се от съдбата на отделния човек, на интелигенцията, от

развитието на Запада и Изтока, търси пътя на промяната, упреква властта; и всички тези действия водят след себе си последствия като силна цензура, засилен натиск, забрани.

Един от родоначалниците на руската класическа литература, Александър Грибоедов – дипломат, писател, аристократ, е един от тези, които изпитват на гърба си царската власт. През януари 1826 г. (малко след събитията на Сенатския площад) той е арестуван в Грозни по подозрение, че е декабрист. Докато пътува за Петербург, неговите приятели унищожават всички компрометиращи го документи. Никой не свидетелства срещу него и той е освободен.

Както е известно, Александър Пушкин през целия си живот има проблеми с властите. Пушкин е аристократ, но своеволията на държавата го карат да промени своите възгледи. Още щом нашумява името му, Александър I заявява, че Пушкин трябва да бъде пратен в Сибир, защото е наводнил Русия с възмутителни стихчета и цялата младеж ги е научила наизуст (Радев¹). Но тъй като Пушкин е от стар дворянски род и има приятели в двора, с помощта на Карамзин е преназначен в Екатеринослав (дн. Кишинев), в канцеларията на генерал Иван Инзов. Поетът усеща колко силна може да бъде царската машина, но това не го сломява. В заточение (май 1820 – лятото на 1824 г.) написва своите южни поеми „Кавказки пленник“, „Гавриилиада“, „Братя разбойници“, „Бахчисарайски фонтан“ и „Цигани“, в които, освен че изразява своето романтично светоусещане, силно повлияно от романтичната поезия на Байрон, поетът поставя остро социално-философски въпроси. През този период Пушкин е под влияние на декабристките идеи, което се дължи на връзките му с декабристите генерал Орлов, Пестел, Раевски. В свое писмо от август 1836 г. писателят заявява: „Не знам с какво са се провинили руските писатели, които не са само кротки, но дори и вътрешно са съгласни с духа на правителството. Но знам, че те никога не са били притеснявани, както сега“ (Борисов, 1989, с. 382).

През 1824 г. московската полиция залавя писмо на Пушкин, в което той пише за увлечението си по атеистични учения. Това става причина за отстраняването му от държавна служба и за ново заточение в имението на майка му, Михайловско. Но в заточение той отново твори шедьоври – баладата „Жених“, „Вахическа песен“, „Зимна вечер“, „19 октомври 1825 г.“, „На А. П. Керн“, поемата „Граф Нулин“, завършва „Цигани“, пише три глави от „Евгений Онегин“, както и историческата трагедия „Борис Годунов“.

Когато император Александър I умира, на престола се възкачва синът му Николай I. За младия поет Пушкин това е нова надежда и той получава нареждане незабавно да се яви в Москва пред новия император. Пушкин получава аудиенция при царя, в резултат на която той е освободен от заточението и му е гарантирана независимост от обичайната цензура. По този повод император Николай записва в дневника си: „Беседвах с най-умния човек в Русия“ (Радев²). Поетът много скоро разбира, че властта го следи, защото полицията започва разследване срещу него във връзка с писаното още в Михайловско стихотворение „Андрей Шение“, което коментира Декабристкото въстание, а по-късно и за поемата „Гавриилиада“. Тези дела срещу него обаче са прекратени по височайша заповед, след като Пушкин дава обяснения, но е поставен под полицейски надзор.

В свое писмо до В. Жуковски Пушкин заявява, че е обещал на Карамзин две години нищо да не пише против правителството и че е удържал на него (Борисов, 1989, с. 338). В друго, до П. А. Вяземски, той намеква, че писмата му се четат от властта и не може да води откровена кореспонденция. По-късно, когато вече е женен за Наталия, той я предупреждава: „Но бъди предпазлива... вероятно и твоите писма се разпечатват, това го изисква държавната безопасност“ (Борисов, 1989, с. 372).

На 29 ноември 1826 г. Пушкин пише две писма. Едното, до М. П. Погодин, съдържа молбата на поета да спре от печат всичко, което носи неговото име. Изпратено е по повод писмено предупреждение от шефа на полицията А. Х. Бенкендорф, че Пушкин няма право да печата, да разпространява в ръкопис или да чете свои произведения без предварителния преглед лично на Николай I. Другото писмо е до самия Бенкендорф, в което поетът уверява шефа на полицията, че е чел „Борис Годунов“ пред някои лица в Москва, защото не е разбрал височайшата заповед. Пушкин предлага да изпрати оригиналния текст на произведението и уверява, че ще спре всички свои цензурирани творби. Към края на живота си в едно писмо до

¹ <<https://www.slovo.bg>> (28.09. 2018)

² <<https://www.slovo.bg>> (28.09. 2018)

Наталия Пушкин пише разочарован: „да чистиш руската литература, значи да чистиш нужници и да зависиш от полицията“ (Борисов, 1989, с. 380).

След смъртта на поета в ползрението на властите попада друг голям творец, наследникът на Пушкин, Михаил Лермонтов. Той пише стихотворението „Смъртта на поета“ на 29 януари 1837 г., два дни след дуела на Пушкин. Стихотворението тръгва от ръка на ръка, от уста на уста, а името на Лермонтов се носи из целия Петербург. Скоро в квартирата му е извършен обиск, а на другия ден го арестуват заедно с приятеля му Святослав Раевски, с когото живеят заедно и който е разпространил част от екземплярите. Лермонтов е разпитван и изтезаван, той не издържа и издава Раевски, за което по-късно се разкайва. По заповед на императора през март 1837 г. е преместен от гвардията в Нижегородския драгунски полк и е принуден да замине за Кавказ.

След като е арестуван и хвърлен в затвора заради „Смъртта на поета“, Лермонтов не спира да пише. Там той създава своите стихотворения „Затворник“, „Съсед“, „Когато се вълнува жълтеещата нива“. По време на заточението му в Кавказ в него узрява творческият замисъл на две от най-добрите му произведения, които оставят ярък отпечатък в литературната история на Русия – „Демон“ и „Мцири“. Лермонтов умира по време на дуел с Николай Мартинов при странни и неизяснени и до днес обстоятелства. Този дуел прилича на организирано убийство, по време на което Мартинов прави крачка напред и произвежда изстрел. Лермонтов отказва да стреля.

Пушкин и Лермонтов не са декабристи, но съдбата на един от членовете на това движение – Чаадаев, на когото Пушкин посвещава небезизвестната си творба, е различна, но не по-щастлива от тази на събратята му по убеждение. Той е приет в организацията, но по време на въстанието е извън страната, което за момента го спасява. През 1836 г. той публикува в списание „Телескоп“ „Философско писмо“. След като го прочита, Николай I заявява, че съдържанието му е смесица от смели глупости, достойни за лудите (Тесленко³). Това довежда до закриването на списанието, цензорът е уволнен, Чаадаев – обявен за луд, лишен от правото да печата и изпратен на заточение в Сибир.

По същото време друг един от големите автори на този век също има проблеми с руската цензура: Николай Гогол получава забрана да издава романа си „Мъртви души“. По-късно е дадено разрешение за отпечатването на творбата, но в оръзан вид, без „Повест за капитан Копейкин“. Цензорът А. Никипчин нарежда повестта да се махне от романа, може би защото се е смятало, че първообраз на Копейкин е Аракчеев. Гогол решава да преработи тази проблемна част от текста и в писмо до Н. Я. Прокопович съобщава, че така е преобразил повестта, че никаква цензура да не може да се заяде. Новата редакция е допусната за печат, но към заглавието цензурата добавя „Приключенията на Чичиков или Мъртви души“. Изданията на първи том на творбата от 1842 г. и 1846 г. са със значителни цензурни осакатявания.

Романът е само едно от произведенията на Гогол, спирани от цензурата заради посланията им. Дори 20 години след смъртта на писателя министърът на вътрешните работи Александър Тимашев заповядва да се спре поставянето на „Ревизор“, защото пиесата прави много силно впечатление, но не такова, каквото се иска на управляващите.

В некролога за „Московские ведомостей“ Иван Тургенев нарича Гогол велик писател. Той плаща скъпо за тази своя „волност“ и със специалното разпореждане на министъра на вътрешните работи е арестуван за един месец. След ареста е вдворен на принудително местожителство в Спаское-Лутовиново, където всъщност преминава детството му. В заточение той създава повестите си „Муму“ и „Странноприемницата“. По това време започва да пише и романа „Рудин“. Докато е заточен, излизат от печат, „Записки на ловеца“. Но цензорите, допуснали появата на този сборник, са уволнени без право на пенсия, а книгата е забранена за преиздаване. Всички тези действия са инициирани по височайшата воля на Николай I.

Неволите на руските писатели продължават, независимо от това как се сменят властите и как се редуват управниците, а руската литература на XIX век (а както знаем и литературата на XX век) е жестоко санкционирана както от официалната цензура, така и от държавната власт.

Александър Херцен и негови другари са арестувани, защото членуват в студентски кръжок, който той създава заедно с Н. П. Огарьов. Херцен е изпратен на заточение в Перм, след

³ <<https://www.culture.ru>> (28.09.2018).

това в град Вятка, накрая е преместен във Владимир. По-късно му разрешават да се завърне в Москва, а няколко години след това е принуден да емигрира със семейството си във Франция. Само век по-късно подобни действия в Русия все още не са нещо необичайно и от страната си са прокудени плеяда велики творци като Иван Бунин, Марина Цветаева, Владимир Набоков, Александър Солженицин, Йосиф Бродски.

Царската цензура държи под наблюдение и Николай Чернишевски, като в Трето отделение на полицията се натрупват около 130 донесения срещу него. Срещу Коледа успяват да подкупят слугинята му и тя предава негови ръкописи, които той ѝ дал да изгори (Радев⁴). Чернишевски е арестуван и 22 месеца стои в Петропавловската крепост. По време на престоя си в крепостта Чернишевски написва най-значимото си произведение – романа „Какво да се прави“. Творбата излиза през 1863 г. в сп. „Современник“ и до 1905 г. е под цензурна забрана. Авторът е осъден на 7 години каторга и заточение в Сибир, където прекарва над 20 години. Чак през 1888 г. му е разрешено да се засели в Астрахан, а по-късно му е позволено да се завърне в родния си град Саратов.

Един от ключовите писатели на XIX век – Достоевски, също има огромни грижи с властите. Той се сближава с братя Майкови и с революционно настроени интелектуалци като А. П. Милуков, А. Н. Плещеев, М. В. Петрашевски. Писателят прочита забраненото писмо на Белински до Гогол в дома на Петрашевски. По това време работи над романа „Неточка Незванова“, замислен като голям роман тип изповед в 6 части, но поради последвалия арест творбата остава недовършена. Достоевски е арестуван заедно с другите петрашевци и затворен в Петропавловската крепост в Алексеевския равелин. Той престоява 4 години в Омската крепост. Продължава да оформя замислите на произведенията си в Сибир. Преди да отпечата „Записки на един луд“, има големи противоречия с цензурата. Достоевски излиза от затвора на 22 февруари 1854 г., около година по-късно император Николай I умира и на негово място идва синът му Александър II. Това е подходящ момент престолонаследникът да промени своята политика по отношение на цензурата – поне надеждите на руските интелектуалци са такива. Новият император отначало е либерално настроен и цензурата намалила своя натиск, но след опит да бъде убит, той забранява всички вестници.

На 13 март 1881 г. Александър II е убит и на престола се възкачва Александър III. Властта обаче се намира в ръцете на Константин Победоносцев, оберпрокурор на Светия синод от 1880 г. Той притежава огромни правомощия и на практика управлява духовния живот на страната. Победоносцев влиза във Висшата комисия по печата, която има право да закрива по административен път, което си поиска издание. Под негово лично наблюдение са спрени 13 вестници и списания, като рязко се ограничава броят на новите издания (Маноилов⁵).

Авторът на „Война и мир“ се сблъсква с цензурата още при едно от първите си произведения: „Юношество“ било „пооскубано от цензурата“ (Шкловски, 1987, с. 164). По-късно, когато бил доброволец на фронта, той и няколко офицери от армията решават да създадат военно списание – „Солдатский вестник“, като го финансират сами, но император Николай I не разрешава. Жестоко окастрен от цензурата е и разказът „Севастопол през май“. Председателят на цензорния комитет Мусин-Пушкин дори иска произведението въобще да се забрани. Толстой записва в дневника си: „Вчера получих известие, че „Нощ“ е обезобразена и напечатана. Аз, изглежда, съм обект на особено внимание от страна на сините за своите статии“ (Шкловски, 1960, с. 53). Заради защитата си на сектата на духовборците, големият руски писател е следен от тайната полиция по нареждане на Николай I. Тринайсетиият том от съчиненията на Толстой е спрял от цензурата заради разказа „Кройцера соната“. Чак когато съпругата на писателя, София Андреевна, моли цар Александър III да благослови издаването на съчиненията, той удовлетворява желанието ѝ.

Краткият преглед дотук показва, че никой от големите руски писатели на XIX век не е творил свободно, вероятно защото техните творби честно и всеобхватно отразяват дейността на обществото и човека в Русия по онова време. Те изтъкват проблемите, които спъват развитието на страната – философски, военни, политически, социални. За всички тях съдбата на Русия, нейните настояще и бъдеще са смисълът на творчеството им. Но техните съждения за днешния

⁴ <<https://www.slovo.bg>> (28.09. 2018)

⁵ <<https://www.viaevrasia.com>> (28. 09. 2018)

и утрешния ден често не съвпадат с водената от правителството държавна политика и за тези разминавания, заради това, че имат собствено мнение, което не се страхуват да изразят публично, те са преследвани, гонени, уволнявани, заточвани. Дали това е сработило? Мислим, че времето дава най-точния отговор.

БИБЛИОГРАФИЯ:

- Баладин, Р. (2014)** Убийството на Михаил Лермонтов. // *Пламяк*, № 3, с. 18 – 25. (*Baladin, R. Ubiystvoto na Mihail Lermontov. // Plamak, № 3, s. 18 – 25).*
- Борисов, Г. (1989)** А. С. Пушкин. Избрани творби в 3 тома. Т. 3. София: Народна култура. (*Borisov, G. A. S. Pushkin. Izbrani tvorbi v 3 toma. T. 3. Sofia: Narodna kultura.*
- Геров, А. (1970)** А. С. Пушкин. Избрани произведения. Т. 2. София: Народна култура. (*Gerov, A. A. S. Pushkin. Izbrani proizvedeniya. T. 2. Sofia: Narodna kultura.*
- Жданов, В., Зайденшнур, Е. (1969)** Бележки – В: Мъртви души. София: Народна култура. (*Zhdanov, V., Zaydenshnur, E. Belezhki – V: Martvi dushi. Sofia: Narodna kultura.*
- Илиева, Л. (1977)** Александър Пушкин. Проза. София: Народна култура. (*Ilieva, L. Aleksandar Pushkin. Proza. Sofia: Narodna kultura.*
- Лашчигин, Н. (1960)** Ранното творчество на Толстой. – В: Творческият път на Лев Толстой. София: Народна култура. (*Lashchigin, N. Rannoto tvorchestvo na Tolstoy. – V: Tvorcheskijat pat na Lev Tolstoy. Sofia: Narodna kultura.*
- Маноилов, С.** Власт и пропаганда в Руската империя през втората половина на XIX век. <<https://www.viaevrasia.com>> (28. 09. 2018). (*Manoilov, S. Vlast i propaganda v Ruskata imperia prez vtorata polovina na XIX vek. <https://www.viaevrasia.com> (28. 09. 2018).*
- Метева, Е. (1961)** М. Ю. Лермонтов. – В: М. Ю. Лермонтов. Избрани стихотворения и поеми. София: Народна култура. (*Meteva, E. M. Yu. Lermontov. – V: M. Yu. Lermontov. Izbrani stihotvoreniya i poemi. Sofia: Narodna kultura.*
- Пауновски, И. (1984)** Лермонтов и Печорин. – В: Герой на нашето време. София: Издателство Отечество. (*Paunovski, I. Lermontov i Pechorin. – V: Geroj na nasheto vreme. Sofia: Izdatelstvo Otechestvo.*
- Радев, Н.** Когато господ ходеше по земята. <<https://www.slovo.bg>> (28.09. 2018). (*Radev, N. Kogato gospod hodeshe po zemyata. <https://www.slovo.bg> (28.09. 2018).*
- Тесленко, Д.** Петр Чаадаев и его первое „Философское письмо“. Дата на посещение 28.09.2018. <<https://www.culture.ru>> (*Teslenko, D. Petr Chaadaev i ego pervoe „Filosofskoe pisymo“. (28.09.2018). https://www.culture.ru.*
- Троев, П. (1989)** Руският роман от първата половина на XIX век. София: УИ Св. Климент Охридски. (*Troev, P. Ruskijat roman ot parvata polovina na XIX vek. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski.*
- Троев, П. (1995)** Руска класическа литература. Литературен справочник. София: Издателство Тилия. (*Troev, P. Ruska klasicheska literatura. Literaturen spravochnik. Sofia: Izdatelstvo Tilia.*
- Троев, П. (2012)** Руска класическа литература. Част втора. София: УИ Св. Климент Охридски. (*Troev, P. Ruska klasicheska literatura. Chast vtora. Sofia: UI Sv. Kliment Ohridski.*
- Тургенев, И. (1982)** Записки на ловеца. Т. 5. София: Народна култура. (*Turgenev, I. Zapiski na lovetsa. T. 5. Sofia: Narodna kultura.*
- Шкловски, В. (1987)** Лев Толстой. София: Народна култура. (*Shklovski, V. Lev Tolstoy. Sofia: Narodna kultura.*